

СЛОВОТВІР ІМЕННИКІВ У МОВІ ПРЕСИ ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ І СТАНОВЛЕННЯ ГРАМАТИЧНОЇ НОРМИ

У статті проаналізовано словотвірні процеси в мові публіцистичного стилю початку ХХ ст. у зв'язку з тенденціями динаміки літературної норми. Особливу увагу звернено на функціонування словотвірних варіантів, узагальнено основні напрямки лексичних і граматичних змін.

Ключові слова: словотвір, мовна норма, варіант, похідне слово.

Кожний період історії літературної мови робить свій вагомий внесок у розвиток лексичного складу. Живомовні особливості творення слів — найважливіший показник напрямку руху мовної норми.

Публіцистичний стиль 10–30-х років ХХ ст. найповніше репрезентує словотвірні процеси доби, оскільки саме він уводив у слововжиток нову термінологічну, професійну, суспільно-політичну, сакральну та іншу лексику. Цей функціональний різновид у всі часи був своєрідною випробувальною сферою для лексичних номінацій. Саме тут мовні засоби проходили етапи перевірки, відбору та закріплення в загальномовному вжитку.

М. А. Жовтобрюх зазначав, що «всі нові слова творилися за законами української мови, винятки траплялися не суттєві й дуже зрідка, і вони майже не порушували загальних закономірностей українського словотвору»¹.

Початок ХХ ст. увійшов в історію літературної мови як найбільш продуктивний і експериментальний. Було активізовано весь внутрішньомовний словотвірний потенціал. На позначення одного й того самого поняття часто вживалося кілька словотвірних варіантів. Помітним явищем була боротьба в словах деяких структурних елементів, морфем, активність яких неоднакова. Хронологічно варіантність слова — це прямиий наслідок історичного розвитку, еволюції мови, зміни мовних смаків. Тому варіанти слова, зокрема словотвірні, маркуються насамперед за часовою шкалою (зникає — з'являється), потім з погляду критеріїв норми (нормативні — ненормативні) і лише після цього — із соціального і стильового боку.

Грамматичні кодекси 10–30-х років ХХ ст. здебільшого не подавали інформації про стан словотвірної системи української мови. Автори, як правило, зазначали, що в розширенні словникового складу літературної мови, збільшенні кількості слів для називання нових явищ, предметів особлива роль належить су-

¹ Жовтобрюх М. А. Мова української періодичної преси (кінець ХІХ — початок ХХ ст.).— К., 1970.— С. 160.

фіксам («наросткам») та префіксам («приросткам») ². Активні словотвірні процеси цієї доби і тенденції літературної норми найповніше відбиває публіцистичний стиль.

Як засвідчує мова преси, однією з найхарактерніших ознак 10–30-х років ХХ ст. було творення безсуфіксних іменників на основі префіксальних дієслів: *настрій, спис, впис, ухвала, вислід, з'ява, зріст, поруб, недохват, одсіч, відпуск, переклад, іспит, збори, звіт, зміст, віднова* тощо. Переважна більшість таких віддієслівних іменників увійшла до літературного вжитку: «Дальший правильний *зріст* сільського господарства належить забезпечити підсиленням кооперування господарства та усупільнення виробництва» (Віс. ³, 14.04.1927), «*Переклади* Біблії українською мовою допоможуть нам глибше зрозуміти християнську науку» (М, 15.02.1915).

Слова *впис* (фіксують ПСГ; ПУРС) ⁴, *вислід* (фіксує лише ПУРС), *поруб* (словники фіксували форму *вируб* ⁵), *недохват* (до 30-х років вийшло з ужитку), пізніше всі словники (РУСІ, ПСГ, РУСШ) фіксують *недостача, недостаток, віднова*; останнє (до 30-х років виходить з ужитку й заступається формою *поновлення* — ПСГ, РУСІ, РУШ) активно функціонувало в мові преси 20–30-х років ХХ ст. як один з виявів механізмів дії закону мовної економії: «Приїде час, коли пролетаріїв, яко незабезпечених економічно людей, не буде, але ж нації лишаться назавжди, як лишаться окрім *з'яву* природи і мільярди окремих людей з своїм осібним, індивідуальним духом» (ВС, 02.08.1917), «Охорона лісу перебуває в надзвичайно поганому стані, й свавільні *поруби* лісу за останній рік набирають загрозливих розмірів» (Віс., 05.04.1927), «Сим оповіщаю населення міста Золотоноші, що від жовтня с. р. відчиняється *впис* в Вільне Козацтво в м. Золотоноші в будинку Золотонішського Земства на Миколаївському майдані» (ВС, 21.09.1917).

Диференціація жанрів тогочасної періодики сприяла розширенню тематичних груп уживаної лексики. У цей період активно творяться нові віддієслівні назви суб'єкта дії. Мова преси засвідчує вживання іменників — назв осіб з різних сфер суспільного життя. Одним з найпомітніших явищ літературної мови того періоду було творення іменників — назв осіб на основі дієслів недоконаного виду і префіксальних дієслів доконаного виду за допомогою суфікса *-ник*. Такі слова, як *торговельник, залізничник, дослідник, представник, вантажник, відбудовник, відступник, відхідник, вугільник, загарбник, змовник (змовленник* ⁶), *зневірник, заможник, незалежник, незаможник, попередник, порушник, працівник, радник* тощо належать саме 10–30-м рокам ХХ ст., напр.: «Большовики як *загарбники* не мали можливости вивезти свій розкішний агітаційний потяг, складений із чудових клясових вагонів, на котрих красуються різні большевицькі лозунги і відозви» (Укр., 6.09.1919), «Кожен повинен зрозуміти, що він *відбудовник* понівеченого українського духу і України» (М, 04.06.1918), «*Працівники* освіти утверджують українську ідею і патріотичні почуття» (ВС,

² *Снявський О.* Норми української літературної мови.— К., 1931.— С. 116.

³ Список скорочень див. у кінці статті.

⁴ *Голоскевич Г.* Правописний словник.— Х., 1929.— С. 66 (далі — ПСГ); *Маньківський В.* Практичний українсько-російський словник.— Х., 1930.— С. 47 (далі — ПУРС).

⁵ Див.: *Іваниця С.* Російсько-український словник.— Вінниця, 1918.— С. 86 (далі — РУСІ); *Іваницький С., Шумлянський Ф.* Російсько-український словник.— Вінниця, 1918.— С. 60 (далі — РУСШ).

⁶ *Грінченко Б.* Словар української мови.— К., 1907–1909.— Т. 1–4 (далі — СБГ).

04.07.1917). Усі перелічені слова відсутні у СБГ, але більшість з них вже потрапила до словників 20–30-х років ХХ ст. (див.: ПСГ, ПУРС, РУСШ тощо).

За допомогою суфікса **-ник** утворювалися також назви суб'єкта дії від тих основ, які згодом перейшли до пасивного словника: *бесідник, приклонник, сторонник, угнітник, податник* (у сучасній нормі *податківець*), *побідник*, напр.: «Кожен повинен визначитись, хто він: *сторонник* української ідеї чи *байдужник*, який не думає про майбутнє» (ВС, 02.11.1918), «Більша частина людей ставилась до *податників* з недовір'ям, бо ніхто не думав, що вони на будуче в повній мірі сповнять свої обов'язки» (Д, 21.08.1914).

Багато іменникових утворень у зв'язку із втратою в мові семантично вмотивованих твірних основ або переходом їх до пасивного фонду зникало і замінювалось на віддієслівні зразки з прозорим значенням:

а) із суфіксом **-ник**: *дорадник — радник, порадак, подорожник — мандрівник, сторонник — прибічник*; б) із суфіксом **-ець**: *бесідник — промовець, побідник — переможець*; в) із суфіксом **-тель**: *угнітник — гнобитель*.

Назви осіб, утворені від відносно нових запозичених дієслів згодом поступалися дублетам з іншомовними формантами **-атор, -ер**: *фальшивник — фальсифікатор, реакційник — реакціонер*.

Іменники — назви осіб із суфіксом **-ник** могли функціонувати як варіанти до дериватів із суфіксом **-льник**: *будівник — будівельник, виступник — виступальник*, напр.: «У місті бракує *будівників* різних споруд» (Бж., 18.01.1914), «Громада таки й постановила була оце вже в червні місяці, яку роботу треба виконувати *будівельникові*» (ГГ, 12.04.1915). Словники 20–30-х років ХХ ст. (ПСГ, РУСІ, РУСШ, ПУР) фіксують лише форму *будівник*.

Суфікс **-ник** часто конкурував з афіксами **-ець, -чик, -ар, -ач**: *убійник — убивець, самовбійник — самовбивець, перекладальник — перекладач — перекладник, перекупник — перекупець, промовник — промовець, газетник — газетяр, доповідник — доповідач, засланняк — засланець*. Ці варіанти зафіксували і словники того часу (ПСГ, РУСІ, ПУРС тощо). Як словотвірні варіанти вони вживалися і в мові східноукраїнських і західноукраїнських періодичних видань: «*Перекупників* тепер багато, а кому від того добре?» (Укр., 28.08.1919), «*Перекупці* вивозять на базар дерева, котрі дешево купують, ріжний брак і заліж в розсадниках, а потім розвозять по базарах та селах» (Віс., 28.03.1921), «*Ми газетники* видаємо нашу газету мовою нашою рідною українською, найбільше приступною до зрозуміння навіть народної маси, — і маючи на увазі поперед всього волинський народ, будемо по змозі наближати мову видання до лексичних і граматичних особливостей головного волинського діалекту» (ВГ, 01.09.1918), «*Газетярі* через слово повинні вивести народ на правильну дорогу і допомогти зробити вибір» (Віс., 12.11.1918).

О. Сиявський рекомендував до вживання варіант *газетяр* серед інших продуктивних моделей: *байкар, бляхар, вівчар, дзвонар, тесляр, вапняр* тощо⁷.

Під впливом російської мови поряд із суфіксом **-ник** зрідка вживалися варіанти з афіксом **-щик**: *артільник — артільщик, виборник — виборщик*, напр.: «Люду мій слухай! Коли найзавзятіший твій ворог міг би принести користь вітчизні, не вагайся бути його *виборником*, вибирай його виборцем або послом!» (Віс., 05.02.1906), «Дбайте самі про свої справи — сказав наприкінці п. Петровський своїм *виборщикам*, робітникам-українцям, і коли, мовляв, доб'єтеся, тоді

⁷ Сиявський О. Зазнач. праця.— С. 135.

може й соціал-демократична фракція знайде можливим звернути увагу на ваші справи» (М, 06.07.1912).

У 10–30-ті роки ХХ ст. активно творилися іменники з афіксом *-ець*, за яким виразно закріплювалася сема істоти, що входить до класу об'єктів, є одним з його компонентів-учасників, членів, носіїв суспільних чи політичних ідей: *висуванець, вихованець, гуртківець, зубатовець, московець, марксівець, підприємець, спортсвець*. Ці лексеми з'явилися в мові саме в період 10–30-х років ХХ ст., вони відбивають реалії доби і активно входять у літературний слововжиток. Слова *вихованець, підприємець* потрапили до реєстру тогочасних словників (ПСГ, РУСІ, ПУРС тощо). Усі новотвори саме на сторінках преси починали своє життя в мові: «Широка коаліція *марксівців* з літературними спецами корисна й потрібна для зовнішнього радянського фронту проти емігранської контрреволюції» (ЛНВ, 11.11.1923), «В Європі тільки *московців* більш як німців» (ВГ, 24.09.1918).

За цим зразком активно творилися назви військових професій, політичних і військових угруповань: *торпедовець, петлюрівець, директорівець, есерівець*, напр.: «У посліднім часі відбулися зібрання *петлюрівців*, які ухвалили захищати і далі свою рідну землю» (Б, 07.01.1916), «Не думає *директорівець* про свою вигоду, а про народ і Україну» (Св., 15.07.1916).

Новотвори з суфіксом *-ець* значно розширили ряд давніших словотвірних моделей, які, зокрема, фіксував СБГ: *видавець, виходець, знавець, засланець* тощо.

Сему абстрактної активної дії передавали іменники із суфіксом *-ач*, базою яких були дієслова із значенням діяча: *читач* (з ним конкурував *читальник*), *дописувач, діяч*, напр.: «У кожній редакції є щире бажання знати, як можна ближче своїх *читачів*. Котра газета чи журнал добре знає своїх *читальників*, то вона й цікава буває й міцно стоїть і розвивається» (М, 12.11.1912), «У посліднім часі відбула ся майже по всіх державах парламентарна нарада послів — *діячів* наших, і всюди виринали питання про мир» (Б, 17.01.1916).

Моделі із суфіксом *-ач* конкурували з варіантними зразками із суфіксом *-тель*, продуктивність якого вже помітно згасала: *завідувач — завідамель, продовжувач — продовжатель*, напр.: «Голова комітету розпорядився, щоб *завідатель* залишив (оставив) 11 пудів жита в земстві» (ВС, 12.08.1917), «Ми повинні рішуче сказати *завідувачеві* свою волю і всіми засобами домагатися твердо своїх прав» (ПД, 11.09.1921). Як засвідчують лексикографічні джерела (ПСГ, РУСІ, РУСШ, ПУРС), форми на *-тель* як виразні книжні елементи вийшли з ужитку ще до 30-х років ХХ ст. Словотвірні зразки із суфіксом *-тель*, засвоєні літературною нормою, сягають ще давньоруського періоду, пор.: *учитель*.

У 10–30-ті роки ХХ ст. для називання особи жіночої статі вживався іменник із суфіксом *-иця* (*учительниця*), напр.: «З'їзд народних учителів і *учительниць* Золотоношського повіту в зібранні 20 червня сього року» (ВС, 10.07.1917). До кінця 20-х років утвердилася форма із суфіксом *-ка* (*учителька*), напр.: «Кожен пам'ятає свою першу *вчительку*, а як — залежить, мабуть, від неї» (М, 11.01.1920).

Іменники жіночого роду із суфіксом *-ка* — одна з найхарактерніших ознак мови української 20–30-х років ХХ ст., напр.: *учителька, оповідачка, авторка, спостерігачка, агітаторка, агрономка, белетристка, еманципатка, лікарка, поетка, пропагандистка, співачка, ювілярка, ювілятка* тощо (фіксують їх усі тогочасні словники — ПСГ, РУСІ, ПУРС). Подібні словотвірні зразки функціону-

вали в мові газет як нейтральні мовні одиниці: «*Авторка* статті подає огляд сучасних труднощій і проблем українського села» (ЛНВ, 11.05.1914), «Наша визначна *поетка* Леся Українка залюблена в рідну природу й уміє зачарувати нас» (ГТ, 11.04.1915). Такі моделі рекомендувала до вживання прескриптивна норма в 70-х роках ХХ ст.: «Суфікс *-к-* уживається для утворення багатьох назв осіб жіночої статі; він найчастіше додається до суфікса для утворення відповідної назви чоловічої статі, або вживається замість нього...»⁸. Л. А. Булаховський іменники на позначення осіб жіночої статі кваліфікував як «розмовні, але більш поширені, ніж в російській мові»⁹. Частота вживання таких словотвірних одиниць в усіх стилях літературної мови в 90-ті роки ХХ — початку ХХІ ст. відчутно впливає на зниження їхньої стилістичної маркованості, а в деяких випадках призводить до повної її нівеляції, пор.: *дисертантка, пасажирка, бібліотекарка*.

Про існування в мові деяких слів на *-иця* сьогодні можемо дізнатися лише з писемних пам'яток, зокрема з мови публіцистичного стилю початку ХХ ст., адже вони, як і назви чоловічого роду, перейшли до пасивного словника. Так, зокрема, іменникову форму для називання жіночої статі *відпоручниця* не зафіксували ні тогочасні, ні пізніші лексикографічні джерела, хоч вона й була частовживаною на початку ХХ ст.: «Посол Сінгалевиц представив відпоручників і *відпоручниць* добродійних та заповогових організацій, які своєю невтомною працею, несенем матеріальної помочи жертвам війни, вдовам та сиротам, самаританською опікою ранених і хорих вояків найліпше доказують правдивий патріотизм» (Св., 19.09.1916).

Невелику продуктивність мав суфікс *-анин* у назвах осіб — учасників чи членів різних організацій, гуртків, партійних об'єднань: *зорянин* (від іменника *зоря*, співробітник газети «Зоря»), *могіканин, веселчанин* тощо, напр.: «Кожен *зорянин* уміє донести своє слово до кожної людини, яка живе в Україні» (З, 11.04.1912), «*Веселчанин* — той, хто входить до об'єднання творчих людей “Веселка”» (ЛНВ, 17.07.1918).

Ряд іменникових суфіксів на означення осіб було засвоєно в словах іншомовного походження. Особливо активне функціонування виявляли відіменні деривати із суфіксом *-іст (-ист)*, уживані в найменуваннях із вказівкою на відношення до певної суспільної категорії чи політичної партії: *автономіст, прогресист, індивідуаліст, турист, терорист, україніст, утопіст, енциклопедист, шовініст*, напр.: «Старий афоризм каже: поскребіть росіянина й ви побачите азіата. Але, мабуть, ще справедливіше сказати: поскребімо російського *прогресиста* й ви побачите великоруського *шовініста*» (Св., 04.02.1912).

З багатьма формами на *-іст (-ист)* конкурували варіанти із суфіксами *-ник* (*латиніст — латинник*), *-ер* (*революціоніст — революціонер, опозиціоніст — опозиціонер*), *-ат* (*стпендист — стипендіат*), *-атор* (*консерватист — консерватор*), напр.: «Тут як не *опозиціоніст* то опортуніст знайде своє місце і зав'яже розмову» (УС, 12.04.1915), «*Опозиціонерові* важче добитися правди ніж державників» (Св., 02.07.1915).

⁸ Сучасна українська літературна мова. Морфологія / За ред. І. Білодіда.— К., 1969.— С. 42.

⁹ Курс сучасної української літературної мови / За ред. Л. А. Булаховського.— К., 1951.— С. 359.

Не мали словотвірних варіантів слова: *популяризатор, композитор, скульптор, експропріатор, русифікатор*, напр.: «Але народ зберіг свою мову, незважаючи на пригноблення її з боку *русифікаторів*» (ВГ, 07.10.1918).

Словотвірні зразки на *-ість*, засвоєні через посередництво польської мови, згодом витіснилися спільними з російською мовою моделями, поширеними в східноукраїнській мовній практиці.

Не увійшов до літературного словника запозичений з польської мови іменник *інтерніст*, який функціонував переважно в західноукраїнській пресі як варіант до слова *терапевт* (пор. рос. *терапевт*, англ. *therapist*, нім. *Therapeut*, фр. *therapeute*). Не прижився в мові утворений на іншомовній основі іменник *аполітист*, який не мав морфологічних відповідників у поширених тоді європейських мовах¹⁰.

У період 10–30-х років ХХ ст. словник української мови збагатився суспільно-політичними номінаціями, що репрезентували нові явища екстралінгвальної дійсності: державний лад, систему правління, світогляд, сукупність ідей і течій різного спрямування тощо. Мотивувалися вони іменниковими й прикметниковими основами, переважно запозиченими. Граматичною формою вияву цих мовних одиниць було творення похідних найменувань із суфіксом *-ість*, властиве українському словотворові і раніше: *демократичність, незалежність, ідейність, партійність, недоторканність, періодичність, інтелігентність, індивідуальність, промисловість*. Ці слова активно входять у слововжиток саме на початку ХХ ст., їх фіксують тогочасні правописні і перекладні словники (ПСГ, РУСІ, РУСШ, ПУРС тощо). Усі абстрактні суспільно-політичні номінації входили в загальнономовний слововжиток через мову публіцистики: «Чи ж має добродій Веселовський почуття національної гідности (достоїнства), коли в такий час відрікається від боротьби за власну *незалежність* тільки під впливом (влянієм) незаконних домагань?» (ВС, 30.08.1917), «Звідси випливає і так звана новизна образів, *демократичність* і відчуття свободи» (ЛНВ, 12.08.1917), «Розвиток власної *промисловості* — це ще один крок до *незалежності*» (Б, 07.06.1918).

У поодиноких випадках із словами на *-ість* конкурували варіантні форми з іншомовним суфіксом *-изм* (*демократичність* — *демократизм*), напр.: «*Демократизм* впливає на думки нашої преси, дозволяє говорити правду нашим читачам» (ГН, 06.09.1917).

Поширеними в мові преси були похідні найменування з іншомовними суфіксами *-изм/-ізм, -изація/-ізація*: *демократизм, класицизм, фаталізм, ідеалізм, європеїзація, демократизація, українізація, націоналізація, реорганізація*, напр.: «*Українізація* не зупиниться і ми підемо даліше походом, завдамо свіжі удари ворогам, доки не спам'ятаються» (Б, 15.01.1918), «Тим часом у нас *європеїзація* перейшла вже поза межі природности, перейшла вже в повільно-стихію, яка розливається по безкраїм просторам і шумить, і клекотить без упину» (НС, 15.03.1918).

Активно творилися іменники для називання загальних понять властивості, стану, діяльності, збірності тощо за допомогою суфікса *-ств / -цтво*: *бджільництво, садівництво, хамелеонство, суспільство, молочарство, хуліганство* тощо. Поповнення українського словника такими моделями відбулося саме на початку ХХ ст.: «Невже в нашого *суспільства* таке легке сумління (совість), що

¹⁰ Жовтоброх М. А. Зазнач. праця.— С. 165.

дозволяє ще сміятись над зрадженням, невже можна пострікати зрадою тих, чия невинна кров ще не встигла захолюнути?» (ВС, 30.08.1917), «Треба мати неабиякі навички, аби зуміти розвинути сучасне *садівництво*» (ВГ, 27.09.1918). Багато слів, які були поширені в публіцистичному стилі початку ХХ ст., поступилися пізнішим утворенням з тим самим суфіксом, але з іншою основою: *сектярство* — *сектантство*, *представительство*, *представничество* — *представництво*, *вбійство* — *вбивство* та ін. Деякі іменники з суфіксом *-ств-* / *-цтв-* згодом, унаслідок тенденції інтернаціоналізації мови, витіснилися моделями з суфіксом *-изм*, напр.: *деспотство* — *деспотизм*. У мові преси функціонували також книжні слова, які в процесі історичного розвитку зникли, а натомість з'явилися іменники з іншими основами з формантом *-ість*: *противенство* — *протилежаність*, *суперечність*.

На початку ХХ ст. активно творилися абстрактні іменники з суфіксами *-ння*, *-ення*, *-ття* на основі безпрефіксних і префіксальних дієслів: *усуспільнення*, *обслуговування*, *збільшення*, *святкування*, *розведення*, *зібрання*, *відкидання*, *пізнання*, *відкриття*. Ці слова фіксує прескриптивна й дескриптивна норма початку ХХ ст. (ПСГ, РУСІ, РУСШ): «*Відкидання* державної української мови — це не тільки *відкидання* національної ознаки української державности і підкоп проти неї, а величезна неповага до душі й совісті народу, до самої української народности» (ВГ, 15.09.1918), «Селяне прямують до *усуспільнення* господарства» (В, 16.02.1921), «Крім ріжних зручностей, така густота населення дасть можливість дешевшого комунального *обслуговування*» (Віс., 14.04.1927), «У роздрібному і почасти середньому кільці в низці організацій торговельні видатки дають у кращому разі деяке зниження або стабільність видатків і в низці випадків виявляють навіть тенденцію до значного *збільшення*» (Віс., 17.06.1927).

Однією з характерних особливостей мови тієї доби було творення абстрактних іменників з усіченням суфіксів мотивувальних основ дієслів доконаного й недоконаного виду: *переконня*, *забудовання*, *небудовання*, *вимордовання*, *виправдування*, *здешевіння* (тогочасні словники й сучасна норма закріпили вживання словотвірних моделей *переконання*, *здешевлення*): «У цих організаціях *здешевіння* торговельної роботи в біжучому році безперечно спостерігається» (Віс., 17.06.1927), «Коли *забудовання* міста відбувається без плану і коли цим не керуватимуть відповідні органи, то вже протягом найближчих років місто збільшиться в довжину надзвичайно і не вистачатиме всім місця для *небудовання*» (Віс., 14.04.1927), «У Петрограді йде різанина: большевики захоплені думкою негайно завести рай на землі, озброєним кулаком вбивають ці *переконня* в голови нещасних “контрреволюційних дрібнобуржуазних партій...”» (ВС, 04.10.1917).

Деякі іменники українська літературна мова успадкувала з певними морфологічними змінами: *увільнення* — *звільнення*, напр.: «Одним із яскравих моментів в історії земельної справи було *увільнення* селян від кріпацької неволі (1861), коли значна частина панських та казенних земель перейшла у власність селянства...» (ВС, 22.07.1917).

У мові преси вживалося багато лексем, які не засвоїлися в літературній мові, не фіксували їх і тогочасні лексикографічні видання: *заводення*, *налічення*, *унормалення*, напр.: «Взагалі просвітня робота мусить зараз відограти найважливішу роль в *унормаленню* життя на місцях» (НС, 10.01.1918), «На зміну та доповнення закону 26 січня 1919 року про зміну порядку *налічення* пені за невчасний внесок до скарбу простих податків» (Укр., 15.10.1919).

У 20–30-х роках ХХ ст. помітно розширили сферу функціонування складні іменники. Складні поняття вимагали складних назв і творилися, як показує обстежений матеріал, способами основоскладання і словоскладання. Поява нових об'єктів суспільного життя — репрезентантів саме тієї епохи була причиною появи складних слів, утворених з двох іменників без допомоги сполучного звука: *хата-читальня*, *читальня-клуб*, *куток-читальня*. Ці реалії давно зникли, а самі назви перейшли до пасивного словника. Мова преси 20-х років початку ХХ ст. відбиває період їх активного вживання: «Учням, які гарно склали іспита, *хата-читальня* дала нагороду — дві або три книжки» (ГН, 01.04.1927), «Але великою бідою у влаштуванні цих *кутків-читалень* при школах є відсутність доброї дитячої літератури» (Віс., 01.04.1927), «*Читальня-клуб* при нашій школі — це довгий стіл у рекреаційній залі й при столі лавки» (Віс., 14.03.1928). Деякі складні назви вживалися зі стилістичною метою: «Такій *нації-народові* і до розвитку шляхи перекопано; йому ні волі, ні долі чужі люде як слід не дають, потреб його не хочуть бачити і признавати» (М, 19.09.1912).

Реалії доби представлені іменниками — назвами осіб дії: *робітники-винахідники*, *учителі-патріоти*, напр.: «Робітниче винахідництво вже стало масовим явищем, але *робітники-винахідники* ще не скрізь організовані» (Віс., 21.06.1927).

Деякі багатоосновні іменники, утворені в кінці ХІХ — на початку ХХ ст., десятки років перебували на периферії лексичної системи. У кінці ХХ ст. вони у зв'язку зі зміною суспільно-політичних умов, а також унаслідок внутрішньомовних процесів активізуються. Мова преси досліджуваного періоду повертає до джерел їхньої появи: «*Шаховласники* довго не йшли на поступки, надіючись взяти робітників голодом» (ГН, 18.01.1927), «Із дев'ятнадцяти тисяч томів *книгозбірні* — українською мовою не було ні рядка» (Віс., 01.04.1927).

Багато слів, утворених способом словоскладання, закріпилося в літературному вжитку: *самодіяльність*, *самосвідомість*, *лісокрад*, *лісоруб*, напр.: «Лісова сторожа (до речі її дуже мало) безсила боротися зі злісними *лісокрадами*» (Віс., 05.04.1927), «Ми боремось за національну *самосвідомість* кожного українця, проти продажних душ, які урядували на Україні і безпощадно нищили все українське, а за ним і українців, це ті, хто за большевицькі гроші розкладав нам армію, стріляв в тил, це члени найвищого трибуналу большевицького совнаркому, це члени партії лівих і незалежників» (Укр., 26.07.1919).

Мова преси початку ХХ ст. відіграла важливу роль у нормалізації словотвору, у відборі і закріпленні в ужитку єдиних взірцевих мовних одиниць, в усуненні позасистемних і стилістично не диференційованих явищ. Словотвірна варіантність була шляхом пошуку нових виражальних засобів, етапом природного відбору прийнятних для всього українського простору літературних зразків, беззаперечною ознакою розвитку мови.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

Б	—	Буковина
Бж.	—	Бжола
В	—	Волинь
Віс.	—	Вісти
ВС	—	Вільне слово
ВГ	—	Вологодська газета
ГГ	—	Громадська газета
ГН	—	Геть неписьменність

Д	— День
З	— Зоря
ЛНВ	— Літературно-науковий вісник
ЛУ	— Літературна Україна
М	— Маяк
НС	— Нове слово
ПД	— Прилуцька думка
Св.	— Свобода
Укр.	— Україна
УС	— Українське слово

T. A. KOTS

WORD-BUILDING OF NOUNS IN PUBLICISTIC LANGUAGE AND TENDENCIES OF GRAMMATICAL NORM

The research presents an analysis of word-formative processes in publicistic language used in the early 20th century in the context of literary Ukrainian. Special attention is paid to the functioning of morphological variants. The main changes in the lexical system are generalized as well.

Keywords: world-building, literary norm, variant, derivative word.